

„K dverím ňebe se mej...“ Bibličtina na Slovensku v 20. storočí

MIRA NÁBĚLKOVÁ (PRAHA – BRNO – BRATISLAVA)

„K dverím nebe se měj...“ – tak vyzerá v kancionáli slovenských evanjelikov *Zpěvník evanjelický...* (1937) písaná podoba úryvku, ktorý som vo fonetickom prepise zachytávajúcom jeho zvukové znenie (resp. jedno z možných znení) v bibličtine vybrala do nadpisu tohto príspevku, zameraného na niektoré aspekty fungovania bibličtiny na Slovensku v 20. storočí. Do názvu sa pýtal jednak obsahovým smerovaním k sfére, ktorú bibličtina ako bohoslužobný jazyk slovenských evanjelikov „obsluhovala“, jednak jazykovou podobou demonštrujúcou niektoré základné zvukové slovaki-začné znaky, ktorými sa „bibličtinové znenie“ líši od česky vyzerajúcej písanej podoby (*r* miesto *ř*, mäkké *ň* v slove *nebe*, absencia jotácie v slove *mej*). S istou poetickou licenciou by sme aj v úvodných slovách pôsobivej večernej piesne, z ktorej tento verš pochádza (*Zlatého slunce krásný beh Již došel cíle svého*), mohli nájsť alúziu k osudu bibličtiny, k jej „dokonanej historickej úlohe“ – keď s vyjdením *Slovenského evanjelického spevníka* (1992/1993) bol v slovenskom evanjelickom prostredí komplexne dokončený jazykový prechod od bibličtiny k slovenčine a uzavrela sa tým kapitola oficiálneho fungovania tohto špecifického jazykového fenoménu v slovenských (aj českých) jazykových dejinách. Aj bez akéhokoľvek poetizovania však bibličtina, ktorá teda oficiálne (t. j. v žiadnej oficiálnej funkcii) neprešla do 21. storočia (no prišla v existujúcich historicko-kultúrno-jazykových súvislostiach takmer na jeho prah), zostáva pozoruhodným javom, v rozličných vývinových etapách aj v ešte nedávnom fungovaní lingvisticky napodiv nie príliš opísaným.

Vo vymedzení bibličtiny v slovenskej lingvistike ani v historickej, literárnovednej či širšej verejnosti ponúkanej encyklopedickej literatúre nepanuje absolútna zhoda. V najširšom chápaní vystupuje ako viac či menej slovaki-zovaná čeština opierajúca sa o jazykovú normu Kralickej biblie zo 16. storočia, resp. používaná aj pred jej vydaním v slovenskom evanjelickom (podľa niektorých koncepcií dočasne aj v katolíckom) prostredí – s postupným „vyšpecifikovaním“ jej funkcie na bohoslužobný jazyk slo-

venských evanjelikov. Rozdiely v chápaní sa ukazujú v tom, či sa pojem bibličina (resp. často synonymne používaná biblická čeština) vzťahuje na používanie češtiny v evanjelickom náboženskom prostredí až od konca 16. storočia, od vydania Kralickej biblie 1579–1593 (Pauliny, 1983), či sa v nej vidí normalizovaný kultúrny variant češtiny na Slovensku v tej podobe, v akej sa použila v Kralickej biblii (Krajčovič – Žigo, 1999), resp. či sa chápe širšie ako pojem pokrývajúci adaptovanú češtinu používanú slovenskými evanjelikmi v celom období od udomácnenia sa luterskej reformácie na Slovensku (tak napr. Doruľa 1993 – tam aj širší prehľad názorov; 1997 a i.). Vymedzovanie bibličtiny sa teda rámcovo diferencuje hlavne v dvoch smeroch – na báze časového faktora (v zmysle postulovania či nepostulovania zhody jej „vznikového bodu“ s vydaním Kralickej biblie) a na báze jej charakteristík (otázka miery zhody s kralickou normou resp. miery slovakizácie). Vo fungovaní a vymedzení bibličtiny hrá špecifickú úlohu aj písaná či ústna realizácia textu. Vzhľadom na rozličné kultúrno-historické peripetie (predovšetkým protireformačný tlak, ktorý slovenských evanjelikov viedol k vedomiu o potrebe pevnejšieho spojenia s českými protestantmi) a s nimi súvisiace vlny v miere pridržania sa normy klasickej kultúrnej češtiny vedúce v istých obdobiach k tendencii túto normu dodržiavať najmä v tlačených textoch, možno pri takto normalizovaných textoch pozorovať (resp. vystopovať) rozdiely medzi písanou a zvukovou podobou v smere k výraznejšej slovakizácii hovoreného či spievaného prejavu. Pri rukopisných, jazykovo neapretovaných, resp. niekde v zhode s autorskou koncepciou aj pri vydaných textoch sa slovakizácia prejavuje aj na písme. Encyklopédia jazykovedy samostatné heslo bibličina nespracúva, biblická čeština sa tu spomína v prehľade o vývine spisovnej slovenčiny v mladšej etape predpisovného obdobia ako oficiálna – biblická (podľa Kralickej biblie) podoba kultúrnej češtiny 16. storočia (stanovená rozhodnutím evanjelických synod zo začiatku 17. storočia za sakrálny a úradný jazyk) v protiklade k neoficiálnej, slovakizovanej češtine (1993, s. 30). Slovenské všeobecné encyklopédie slovakizovanosť uvádzajú ako dôležitú vlastnosť bibličtiny: *bibličina – slovakizovaná podoba češtiny Kralickej biblie používaná slovenskými evanjelikmi od konca 16. st. ako literárny a do konca 60. rokov 20. storočia ako bohoslužobný jazyk* (Encyklopaedia Beliana. Malá slovenská encyklopédia, 1993, s. 84; podobne Malá slovenská encyklopédia, 1987, s. 46; Školský lexikón, 1992). Encyklopaedia Beliana v širšej verzii (Slovenská všeobecná encyklopédia v 12 zväzkoch) v II. zväzku (2001, s. 92) tiež uvádza, že bibličina je istým spôsobom slovakizovaná čeština Kralickej biblie, vyznačujúca sa zanedbávaním niektorých

českých jazykových prvkov, názov bibličtina popri tom kvalifikuje ako „nepresný názov češtiny používanej na Slovensku ako literárny jazyk slovenských evanjelikov“. Celkovo sa sféra fungovania bibličtiny v živej komunikačnej praxi, jej vnímania a hodnotenia aj vo vzťahu k ostatným formám fungovania češtiny na Slovensku (napr. v dosiaľ spomínaných vzťahoch kralická čeština – biblická čeština – bibličtina, ale aj širšie) nie len v starších vývinových obdobiach, no najmä v čase siahajúcom až po naše dni ukazuje ako stále neuzavretá problematika (v širších súvislostiach porov. napr. L. Ďurovič, 1993, 1998) – pri vnímaní a hodnotení bibličtiny niektorými jej „profesionálnymi nositeľmi“ v 20. storočí sa pristavím ďalej. Nebudem sa na tomto mieste podrobnejšie zaoberať pomenovaním bibličtina ani históriou jeho uplatnenia, ktoré si zaslúži samostatné skúmanie – na celú hĺbkovú historickú perspektívu jej fungovania ho podľa všetkého vzťahujeme až spätne (Historický slovník slovenského jazyka zachytávajúci slovnú zásobu slovenčiny po koniec 18. storočia, po bernolákovskú kodifikáciu, lexikálne heslo bibličtina nezachytáva – podľa L. Ďuroviča sa názov bibličtina začal výraznejšie využívať po štúrovskej kodifikácii spisovnej slovenčiny ako pokračovanie už dávno používaného výrazu biblický jazyk na pomenovanie ustáleného jazyka literatúry a najmä evanjelickej bohoslužby, ktorým sa završuje „slovenská vývinová línia spisovnej češtiny“ (L. Ďurovič, 1998, s. 50).

Postupné poslovenčenie bohoslužieb v evanjelickom prostredí sa viaže s 20. storočím, keď v jeho priebehu, skoro až v jeho druhej polovici, boli do spisovnej slovenčiny preložené a do cirkevného života uvedené základné náboženské diela (1942 preklad *Novej zmluvy*, 1945 *Chrámová agenda*, 1978/1979 vydanie *Slovenskej Biblie*, 1972 *Pohrebná agenda*, 1984 *Slovenský evanjelický funebrál*, 1992/1993 *Slovenský evanjelický spevník*; D. Ondrejovič 1993) – uplynulé storočie tak možno vidieť ako čas postupného ústupu bibličtiny z evanjelického náboženského života, v širšom chápaní či videní z kultúrneho života, aj z charakteristiky jazykovej situácie na Slovensku. V r. 1956 v *Cirkevných listoch* J. Petřík o bibličtine, uvoľňujúcej miesto slovenčine ako bohoslužobnému jazyku evanjelikov, píše, že *svoju úlohu splnila skvele – a za to sme jej aj hlboko vďační, – ale predsa ju už splnila, svoju historickú úlohu už dokonala* (1956, s. 7). Predsa však ešte do vydania *Slovenského evanjelického spevníka*, t. j. ďalších skoro 40 rokov, znela bibličtina v slovenských evanjelických kostoloch v duchovnej piesni.

Od začiatkov poslovenčovania v evanjelickom prostredí slovenčina a bibličtina koexistovali (v istom vzájomnom ovplyvňovaní, no pri zach-

vávaní si svojich špecifik), striedajúc sa podľa uplatňovaných žánrov či v rozličných typoch rozmanito koncipovaných dvojjazykových textov. Príklady koexistencie slovenčiny a bibličtiny v písanom texte možno uviesť napr. z učebnice evanjelickej prvouky určenej prváčikom evanjelických škôl v polovici 20. storočia (Svetielko, 1951):

Ježiš vzkriesil Jairovu dcéru.

K Ježišovi prišiel Jairos, padol pred Ním na kolená a riekol: „Práve mi dcéra umrela, ale poď, polož ruku na ňu a ožije.“ Ježiš vstal, išiel s ním a Jeho učenici. Keď prišli do domu Jairovho a videl hlučiaci zástup, povedal: „Odíďte, lebo neumrela dievočka, ale spí!“ A vysmiali ho. Keď vyhnal zástup, vošiel dnu, chytil ju za ruku, a dievočka vstala. A roznieslo sa to po celej zemi.

Pamätajte: On jest Bůh silný nás; Hospodin Pán ze smrti vyvodí. Žalm 68, 21.

Pieseň: Toběť sluší díkčinění Samému, dobrořečení, Neb Ty o všecko péči máš, Opatruješ, mocně chováš, Králi věčný. Tran. 728. Zpěv. 769 (Svetielko, 1951, s. 57)

Desatoro Božích prikázání.

I. Já jsem Hospodin, Bůh tvůj; nebudeš mítí bohů jiných přede mnou!

II. Nevezmeš jména Pána Boha svého nadarmo!

III. Pomni, abys' den sváteční světil!

IV. Cti otce svého i matku svou, abys' dlouho živ byl na zemi!

V. Nezabiješ!

VI. Nezesmilníš!

VII. Nepokradneš!

VIII. Nepromluvíš proti bližnímu svému křivého svědectví!

IX. Nepožádáš domu bližního svého!

Aniž požádáš manželky jeho, ani služebníka, ani děvky, ani vola, ani osla, ani ničeho, což jeho jest!

Pamätajte: Pán Ježiš Kristus povedal: Keď to viete, blahoslavení ste, ak podľa toho aj konáte. Ján 13, 17.

Pieseň: Nebeský Pán, aby dokázal k nám Dobrotu svou velikou, človečenství na se přijal, Podstoupil smrt těžkou.

K městu tomu jeruzalemskému Na oslici se bera, Pláče, an se mu čest děje, O své smrti věda. Tran. 159. Zpěv. 121
(Svetielko, 1951, s. 65)

Z ukážok je zrejme, že pri bibličitine v jej „kanonizovanej“ písanej podobe ide štruktúrne o archaickú češtinu – pravda, pri pohľade na určité stručné textové fragmenty nie vždy a všade spomínaná archaickosť v porovnaní so súčasnou češtinou vystupuje zjavne. Na pozadí slovenčiny aj na pozadí (iste nie v rovnakej miere rozšíreného) vedomia o odchýlkach bibličitiny od súčasnej češtiny možno dnes túto starobylosť jazyka vnímať aj ako nositeľa estetických kvalít už vo vlastnej náboženskej sfére, no najmä pri prenose do iných literárnych prostredí. Otázke výslovnosti sa podrobnejšie budeme venovať ďalej, no už tu možno povedať, že v tradičnom bibličitinovom znení (používame adjektívum *bibličitinový*, keďže adjektívum *biblický* je, napriek analógii s fungovaním polymotivačných adjektív typu *slovenský* k *slovenčina*, *český* k *čeština*, vo vzťahu k bibličitine vzhľadom na zložitejšiu derivačnú reťazec *biblia* – *biblický* – *bibličitina* – *bibličitinový* nefunkčné) zvuková podoba napr. prvého verša piesne 159. z *Tranoscia* by asi (o dôvodoch relativizácie neskôr) bola: *Ľbeský pán, aby dokázal k nám dobrotu svou velikou, človečenství na se přijal, podstúpil smrt' těžkou.*

Pri citátoch z piesní možno v ukážkach vidieť odkaz na dva zdroje: *Tranoscius* a *Zpěvník* – v tejto dvojitosti sa odráža vývinový fakt, ktorý sa netýka bezprostredne či primárne jazyka, ale používaných „textových zdrojov“, a ktorý sa v evanjelickom prostredí neobišiel bez miestami dramatických okolností. Zbierka duchovných piesní *Cithara Sanctorum* vydaná v roku 1636 Jurajom Tranovským (v českej jazykovej podobe Jiříkom Třanovským) a nazývaná podľa neho *Tranoscius*, ktorá vyšla v priebehu stáročí vo viac ako 150 postupne modifikovaných vydaniach, predstavuje špecifický fenomén, kontinuálnu súčasť slovenskej protestantskej každodennosti, popri *Kralickej biblii* zrejme najreprezentatívnejšie a najautoritatívnejšie dielo (význam *Tranoscia* vo viacerých článkoch vyzdvihlo napr. jedno z najnovších čísel evanjelického časopisu *Cirkevné listy*, 2001; z autorov starších prác venovaných významu *Tranoscia* v kultúrnom a vôbec národnom živote Slovákov na domácom území aj v enklávach za jeho hranicami možno spomenúť napr. práce J. Ďuroviča, 1936, 1939, 1969).

Keď sa v r. 1842 popri tradičnom, rozšírenom, s pietou a láskou používanom *Tranosciu* (v bežnej komunikácii aj „*Tranosciuse*“) voviedol do náboženského života nový *Zpěvník*, ktorý popri výbere dávných piesní a prekladov obsahuje aj v bibličtine písané duchovné piesne celej plejády našich literátov 19. storočia, stretol sa tento krok v niektorých cirkevných zboroch, resp. ich častiach s neporozumením a odporom. Vedomie tradície (vôbec závažné vo fungovaní a vnímaní bibličtiny v slovenskom prostredí) stálo v tomto akoby „konkurenčnom“ stretnutí v mnohých prípadoch na strane *Tranoscia* a prijať nový *Zpěvník* sa napriek oficiálnym cirkevným postojom bránilo (porov. napr. Adamovič, 1943; Bágel, 1944). Hoci ide o udalosť 19. storočia, ich výsledok významne presahuje do 20. storočia. V Cirkevných listoch z r. 1944 sa napr. konštatuje, že „Zpěvník prešiel do chrámu, do školy, doma sa však až po dnešný čas výlučne používa *Tranoscius*“ (Bágel, 1944); respondenti, s ktorými som o fungovaní bibličtiny hovorila, tiež používali do vyjdenia *Slovenského evanjelického spevníka* (1992/1993) pri bohoslužobných obradoch *Zpěvník* (prevažne vydanie z r. 1937), no ako symbol evanjelickej viery a s ňou spojenej kultúrnej tradície v literárnych alúziách rozličného typu výrazne vystupuje *Tranoscius* (porov. Nábělková, v tlači). Keď hovoríme o zápase okolo *Zpěvníka*, možno tu odcitovať fragment z dobového textu (závery týkajúce sa situácie, keď časť farníkov v kostole odmietla spievať piesne zo *Zpěvníka*) ako ukážku praktického fungovania bibličtiny 19. storočia v cirkevných mimobohoslužobných zápisoch: *Páni starší nepovolnost' duchovním správcum, od kterých ponapravení Zpěvníku došlo, s hlubokou bolestí zaznamenavše a nad to uvažující, že právo písničky k poctem Božím vyberati a zpěv v chráme začínati kazatelovi a rediteli spevu patří, že teda na započatou skrze nich píseň jinou začínati a zpívati patří do počtu opovázlivosti a výstupku trestu a pokutování: aby se nabuďuce všem takovým neřadum a zmatkum přítrž učinila po dlhšem radení to uzavřeli: aby ted zpívali sa písničky takové, které v Tranovského zpevníku se ani nenalezají a to aby trvalo dotud, pokud se od té vyložené svévolnosti nepřestane* (Bágel, 1944, s. 205–206). Popri širokom fungovaní vo sfére hovorenej a spievanej reprodukcie hotových tradičných textov mala bibličtina svoj funkčný priestor pri produkcii textov rozličného druhu – od kázni po praktické zápisy cirkevnej agendy, s presahom (jednotlivými jazykovými prostriedkami v „bibličtinovej podobe“) miestami aj do bežnej mimonáboženskej komunikácie.

Prirodzeným vývinom dnes vo sfére oficiálneho použitia v evanjelickej cirkevnej živote bibličtinu v úplnosti oficiálne nahradila slovenčina (len miestami sa niekoľkokrát za rok spievajú piesne v bibličtine aj v kos-

tole), nové generácie v evanjelickom prostredí už s textami v bibličtine neporastú, no texty či fragmenty textov, biblické citáty, duchovné piesne predsa ešte ostávajú v tejto jazykovej podobe viac či menej pevne uložené v pamäti tých, ktorí s nimi rástli a žili – z času na čas sa textové fragmenty v bibličtine ako reflexy tohto svojrázneho javu aj v dnešných dňoch sporadicky objavajú v rozličných komunikačných sférach, v umeleckej literatúre, v textoch memoárového charakteru či v publicistike, dodávajúc im osobitý estetický aj kultúrno-historický rozmer (porov. Nábělková, v tlači).

Ako pri všeličom odchádzajúcom stojíme pri bibličtine pred úlohou zachytiť a zaznamenať to, čo nám terajšia situácia ponúka, kým sa ešte dnes živá či pamätaná skutočnosť stratí z dohľadu, v danom prípade aj či skôr z dosľuchu. Špecifiká bibličtiny možno a treba sledovať v pôvodných písaných, najmä nepublikovaných neapretovaných (do súladu s normou kralickej češtiny neprivádzaných) textoch, ako prednostne zaujímavá sa však ukazuje jej zvuková podoba, teda zvuková realizácia aj tých textov, ktoré na písme klasickú normu češtiny zachovávajú.

Bibličtinová výslovnosť

Poznanie a zachytenie špecifik výslovnosti v bibličtine možno považovať za dôležité jednak z hľadiska opisu rozličných stránok bibličtiny ako svojim heterogénnym česko-slovenským charakterom lingvisticky zaujímavého javu, jednak z hľadiska praktickej predstavy realizácie textov, ktoré v bibličtine zneli, ak sa aj na písme ich slovákizačné charakteristiky neodrážali a písaná podoba zachovávala kralickú normu (napr. biblické texty, tradičné piesne v kancionáloch), a ktoré sa nám môžu prihovárať aj dnes v pozmenenej funkcii povedzme z literárnych diel. Písaná podoba normalizovaných slovenských evanjelických bohoslužobných textov bez poznania bibličtinovej výslovnosti neponúka predstavu o ich reálnom „živom vyznení“ – a pritom práve hovorená podoba týchto textov predstavuje tú hypotézu, v ktorej sa prejavovali špecifiká a od ktorej sa odvíjalo ďalšie fungovanie bibličtiny.

Nasledujúce poznámky vychádzajú z hodnotenia do tohto času zhromaždeného súboru súčasných nahrávok duchovných piesní a rozhovorov, ktoré som získavala s cieľom ozrejmiť individuálne jazykové vedomie rozličných nositeľov bibličtiny okrem výslovnosti aj v smere bývalého funkčného uplatnenia, spôsobu osvojovania si bibličtiny a aj jej koexistencie so slovenčinou. K osobne získaným „amatérskym záznamom“ (predsta-

va duchovných piesní v bibličtine z rozličných oblastí Slovenska nahratých na jednom zvukovom nosiči je aktuálna a lákavá) možno priradiť aj oficiálnu nahrávku *Bože veľký od večnosti – Z najkrajších piesní Tranovského kancionála* (magnetofónová kazeta resp. CD, Transcius, 2001), naspievanú vo vojvodinskej Kovačici (v odbornej literatúre sa často spomína význam bibličtiny pre zachovanie národnostného života Slovákov mimo slovenského územia, no platí to aj v opačnom smere – život v enklávach predstavoval špecifické prostredie pre život slovenčiny aj pre zachovávanie bibličtiny).

V získaných nahrávkach piesní z *Tranoscia*, resp. zo *Zpěvníka* (podľa mojich respondentov si doma svoje obľúbené piesne stále spievajú v bibličtine) sa ukazuje na jednej strane rámcové zachovávanie základných slovakizačných tendencií (nie celkom systematické – najsystematickejšie a najdôslednejšie práve v nahrávke z Kovačice), pričom je zaujímavé ale aj prirodzené, že slovakizovaná výslovnosť je dôslednejšia v partiách spievaných spamäti, oproti tomu opora o písaný text často zvädza k výraznejšej zhode s tlačenu českou predlohou. Z geograficky diferencovaných javov možno spomenúť najmä výslovnosť *de, te, ne, le* so stredoslovenskou tendenciou po ich mäkkosti, ktorá predstavuje výraznú črtu stredoslovenskej bibličtiny na rozdiel od západoslovenskej tvrdej výslovnosti týchto skupín – za nárečovo podmienený slovakizačný prvok v porovnaní s češtinou však možno považovať nielen mäkkosť, ale aj niektorú tvrdosť vo výslovnosti, napr. tvrdú západoslovenskú výslovnosť skupín *di, ni, ti* v prípadoch ako *sláviti* miesto *sláviťi*, *shltiti* miesto *shliti* a pod.

Nahraté rozhovory zaujímavovo dopĺňali aj predstavu o reálne používaných pomenovaniach bibličtiny. Krajnou, neviem povedať nakoľko rozšírenou, bola napr. situácia, že sa používateľ bibličtiny v detstve v škole ani v kostole pri osvojovaní si náboženských textov s pomenovaním bibličtina vôbec nestretol, bol to bohoslužobný jazyk, ktorý sa používal, no ktorý sa bežne nepomenúval, keďže sa naň špeciálne neobracala pozornosť – názov bibličtina sa s ním napr. mojej respondentke spojil až podstatne neskôr. V literatúre sa v rozličných reminiscenciách a „ozvukoch“ možno stretnúť so synonymizáciou bibličtiny a kralickej češtiny – tak ich uvádza napr. I. Kadlečík: *Ďeň uchází (s mäkkou výslovnosťou bibličtiny, kralickej češtiny), můj Jezu, ty buď s námi, ňeb světlo tvé...* (bližšie Nábělková, v tlači) aj, hoci menej priamočiaro, J. Filo v spomienkovom texte: *Ako študent učiteľského ústavu mal som praktické cvičenie so žiakmi. Vtedy sa pred vyučovaním učiteľa i žiaci modlili. Ja som začal modlitbu v bibličtine: „Ve jméno Otca i Syna i Duchu Svätého“.* Po vyučovaní bolo hodnotenie. *Cvičná učiteľka ma zahabila, že som sa zle modlil. (...) Ona bola katolíč-*

ka a kralickej češtiny zle rozumela (<http://www.ecavliptovskyjan.sk>). Z nahrávok vyplynulo, že sa používali aj iné pomenovania, napr. jednoducho, bez akýchkoľvek atribútov, čeština (uvádzané z Brezovej pod Bradlom) či staročeština (Martin; *Pomenovanie bibličtina sme nepoužívali. Staročeština. Keď nám katolíci vyčítali, prečo používame češtinu, vraveli sme im – to nie je čeština, to je staročeština!*). Popri staročeštine žilo vo vedomí niektorých nositeľov bibličtiny aj pomenovanie staroslovenčina. Predsa však možno pomenovanie bibličtina považovať za najrozšírenejšie a napriek jestvujúcim výhradám (napr. J. Doruľa za vecne primeranejšie považuje pomenovanie cirkevná čeština; 1997, s. 12) zrejme aj za to, ktoré sa s bibličtinou ako jej meno bude spájať naďalej.

Predbežné výsledky prieskumu potvrdzujú východiskovú predstavu, že na konkrétnu podobu bibličtiny vplývalo jednak územné, nárečové zaradenie konkrétnej lokality (aj v 20. storočí má zmysel pri bibličtine ako tradičnom jave usúvzťahovať ju skôr s nárečiami ako so spisovnou slovenčinou, prítomnou ako potenciálne vplyvný činiteľ od 19. storočia), jednak jej mestský a oproti tomu vidiecky charakter – oproti jednoliatejšiemu dedinskému prostrediu možno v meste počítať s rozmanitejšími diverzifikujúcimi činiteľmi. Pri nahrávaní sa však ukázalo aj to, že nie všetci evanjelickí Slováci v 20. storočí spievali duchovné piesne či prednášali texty s bibličtinovou slovakizovanou výslovnosťou, že (pravdepodobne v súvislosti s hlbším poznaním a výraznejším kontaktom s češtinou v Československej republike) napr. aj v evanjelickom farárskom a učiteľskom prostredí ako jeden z prístupov existovala tendencia realizovať českú výslovnosť – a napr. aj školským deťom sa mohlo stať, že na hodinách náboženstva ich jeden učiteľ viedol k českej výslovnosti, kým iní ich potom preučali na bibličtinovú. Ponúkajúce sa jednoduché paralely (vidiecky ľud – slovakizovaná podoba bibličtiny, vzdelanejšie a so súčasťou češtinou hlbšie zžitú kruhy – rešpektovanie českých hláskoslovných a morfológických špecifik náboženských textov) však nemožno ani rámcovo prijať, keďže medzi evanjelickou inteligenciou popri spomenutom prúde bolo veľa tých, ktorí vedome, koncepčne, na báze tradície a dedeného vedomia o podobe bibličtiny pestovali jej slovakizovanú podobu.

Diskusia o bibličtine v *Cirkevných listoch*

Pozoruhodný doklad o diferencovaných postojoch k danej otázke možno nájsť v diskusii prebiehajúcej na stránkach slovenského evanjelic-

kého periodika *Cirkevné listy* v r. 1943 – dostala som sa k nej takmer náhodou pri písaní tejto časti článku. Podnetom na rozpútanie diskusie bolo, že Generálny konvent slovenskej evanjelickej cirkvi na Slovensku 26. 11. 1942 zriadil komisiu, ktorá mala za úlohu určiť presný spôsob výslovnosti bibličtiny (*presbyterium sa splnomocňuje, aby na základe mienky tejto komisie nariadilo jednotný a pre všetkých kňazov záväzný spôsob vyslovovania bibličtiny*) – ustanovenie tejto komisie možno na druhej strane chápať ako prejav/odraz súdobého pohybu v danej oblasti. V diskusii, ktorej sa zúčastnili P. Boor, J. Ďurovič, J. Chochol, L. J. Hrdlička, J. Janko, A. Mihaľ, J. Strelec a E. Šándor, sa na jednej strane pre nás nie nepodstatným spôsobom profesionálnymi nositeľmi bibličtiny formulovali návrhy výslovnostných pravidiel a názory odrážajúce jestvujúcu prax v jej používaní, vo vlastnom postoji jej účastníkov sa však diferencovane prejavilo aj všeobecnejšie chápanie bibličtiny a jej vymedzovanie vo vzťahu k češtine a slovenčine.

Kým pre časť účastníkov diskusie predstavovala bibličtina bohoslužobnú reč odlišnú od slovenčiny aj češtiny, ktorá preto aj má toto svoje špecifické meno, v časti prezentovaných názorov sa vôbec už vymedzovanie bibličtiny chápalo ako nelegitímne (čo sa prezentovalo napr. jej citátovým uvádzaním v úvodzovkách) na základe predstavy, že nejde vlastne o nič iné ako o češtinu (*tu nejde o nejakú z češtiny a slovenčiny vykryštalizovanú „bibličtinu“, ale len o chybné vyslovovanú, pokazenú češtinu. Chybné slovenské vyslovovanie češtiny je ešte nie dôvod, aby sme objavili novú reč: „bibličtinu“, alebo aby sme v nej videli staroslovenčinu; Mihaľ, 1943, s. 169*). V tomto smere sa odmietali aj všetky slovakizujúce tendencie vo výslovnosti náboženských textov – ak sa pravda realisticky aj pripúšťalo, že „pospolitý ľud“ sa naďalej bude pridržať tradičnej bibličtinovej výslovnosti, od evanjelickej inteligencie sa žiadalo iné: *farári a učitelia mali by bibličtinu čítať a vyslovovať správne po česky* (Šándor, 1943, s. 120). Vo vyslovených názoroch možno nájsť aj načrtnutie istých sociolingvistických koordinát, ktoré vlastne novú diferenciáciu názorov a postojov priniesli: *Dnes už na Slovensku mnohí vedia správne česky vyslovovať, menovite žiaci, skončivší školy v bývalej republike: týmto my budeme chcieť nadiktovať nejaké nové pravidlá vyslovovania (viď uzavretie gen. konventu!) „bibličtiny“, na ktorú oni s úsmevom povedia: „veď je to práva čeština, ktorá má svoju, svojím kompetentným národom ustálenú výslovnosť!“ Alebo inteligent, ktorý sa naučil češtinu čítať po česky, bude citovať náboženské texty podľa tých ustálených pravidiel? (...)* *Chybné, slovenské vyslovovanie biblickej češtiny môže byť prechodný,*

trpený stav, ako pozostatok z minulosti, ale sankciovať ho nejakými novými pravidlami nemá smyslu (Mihal, 1943, s. 169).

Oproti týmto postojom stáli názory zástancov ako existencie, tak aj špecifickej výslovnosti bibličtiny, ktorá sa síce geneticky zhoduje s kralicou češtinou, no v ďalšom vývine nadobudla svoje špecifiká. *Naša činná účasť nielen pri jej osnovaní, ale hlavne pri jej stváraní slovakizmami a výslovnosťou skrze náš Tranoscius a najmä Zpěvník a ich výtečných tvorcov nás oprávňuje vidieť v nej nie češtinu, ale od nej odlišnú staroslovenčinu, užívanú pred zavedením spisovnej slovenčiny celým národom a od tých čias evanjelikmi, ako reč bohoslužobnú, liturgickú, reč textov, rezponzorií, spevov, slovom ako bibličtinu, ktorá teda nesporne existuje* (Hrdlička, 1943, s. 168). J. Ďurovič, ktorý otázkam evanjelickej náboženskej spisby venoval veľa pozornosti (napr. 1936, 1939, 1969), v tejto diskusii konštatuje: *naša bibličtina nie je rečou českou s ortografiou a výslovnosťou českou. Jej pôvod je práve tak blízky k slovenským krajom, ako k českým. Naši ju tak asi vyslovovali, ako my dnes z našich kazatelií. (...) My si našu bibličtinu pokladáme za svoju reč, korene ktorej tkvia vo veľkej slovenskej evanjelickej minulosti, s ktorou je v súvisi bohato duchovná práca a veľké dedičstvo aj literárne. Vzdať sa tohoto veľkého dedičstva bolo by bezpochyby na veľkú škodu vnútornú i historickú. Ale rozumejme si – táto naša bohoslužobná reč, táto slovensko-čeština, jak ju isteže najlepšie vystihuje slovo: bibličtina, je rečou našou, slovenskou, slovensky vyslovanou. Najlepšie by bolo ju tak aj písať: jako zneje, jako ju vyslovujeme, po slovensky* (J. Ďurovič, 1934, s. 197). V dvoch príspevkoch zostával spolu s vývinovou a funkčnou aj výslovnostnú osobitosť bibličtiny J. Strelec: *Bibličtina je slovenským evanjelikom rečou posvätnou, ale – a to zdôrazňujem – len s výslovnosťou takou, aká je vžitá, akou hovorí ľud a akú počúva ľud od starších farárov a kantor-učiteľov, a konečne: jako sme sa ju naučili vyslovať od svojich predkov. Ináč by tú posvätnosť stratila!* (J. Strelec, 1943, s. 242).

V rozdielnych názoroch sa odrážal reálny rozpor či protiklad, ktorý sa prejavoval medzi ústnou realizáciou bibličtiny a jej pisanou (v jazykovo normovaných tlačených textoch) archaickou, ale predsa „českou“ podobou, ktorá na jednej strane zväčša nezohľadňovala slovakizačné znaky, ktoré bibličtinu charakterizovali, na druhej strane mohla v konkrétnych situáciách aj aktualizovať jej neslovakizované znenie. Táto „dvojjednosť“ je pre nás – nielen v spätnom pohľade – zaujímavá aj dnes, keďže naznačuje situáciu, ktorá na vnímanie bibličtinových textov (okrem tých prípadov, kde sa jej výslovnostná podoba zaznamenala na písme) pravdepodobne v

budúcnosti čaká: so zánikom špecifickej funkcie bibličtiny v slovenskom prostredí, ktorá živým fungovaním zabezpečovala aj jej slovakizovanú zvukovú podobu, síce ani kralický preklad *Bible* ani *Tranoscius*, ani *Zpěvník* neprestanú byť jej reprezentantmi – v rovine širšie vnímanej recepcie takýchto textov ako dôsledok a prejav ústupu tradície však možno predpokladať zblížovanie ich písanej a potenciálnej zvukovej realizácie smerom k češtine.

V prvom príspevku J. Strelca, ktorý diskusiu otvoril podľa vlastných slov práve z obavy, aby sa komisia prípadne nepriklonila k hlasom zastávajúcim českú výslovnosť (ich zrod kladie do konca tridsiatych rokov), sa objavuje návrh základných výslovnostných pravidiel bibličtiny:

1. *ř* vôbec nevyslovovať, okrem v slove *řka*, *řkoucí* a pod.;
2. slabiky *de*, *te*, *ne*, *le* vyslovovať mäkko, ako v slovenčine, okrem prípadov, kde by to rušilo zmysel viet, ako napríklad v slovku *nebo*, čo značí naše lebo, *ne*, čo značí nie;
3. *ě* vyslovovať ako *e*, až na slová, v ktorých by to zle znelo, ako v slove *hvězda* – *hviezda*, *svět*, *světlo* – *sviet* *svetlo*, nikdy však nie *tobie*, *sobie* (*tobě*, *sobě*), ale *tobe*, *sobe*; ani *vieky* ale *veky* (*věky*);
4. *ou* na začiatku, v prostriedku a na konci slova v akuzatíve ako *ú*, v instrumentáli ako *ou* (*pospolitý* ľud aj tu číta ako *ú*);
5. *ů* ako *ú*;
6. *jsem*, *jsi*, *jsme*, *jste*, *jsou* vyslovovať ako *sem*, *si*, *sme*, *s'ě*, *sú*.

V ostatnom by som odporúčal výslovnosť takú, aby bola blízka živej reči ľudu a aby ničím nebol rušený zmysel vyslovovaného. Nikde nie násilne slovenčiť: chléb nečítať ako chlieb, vůle nečítať ako vôle, ale vůle atď. (Strelc, 1943, s. 98).

J. Ďurovič vo svojom širšie kultúrnohistoricky koncipovanom článku poukazuje na základné tendencie aj výslovnostnú diferencovanosť v konkrétnych javoch, k úsiliu predpisovať záväzné pravidlá sa stavia trochu rezervovane (*Otázka výslovnosti našej cirkevnej reči bola vždy aktuálna v cirkvi. Hodná rozmanitosť pri bohoslužobných obradoch a terajšia – často hodne neevanjelická snaha uniformizovať ešte aj adiafora, priviedla ju znovu do popredia*) a v závere hovorí: *A ako ju vyslovovať? V podstate súhlasím s br. Strelcom: po slovensky, bez ř, bez ě, bez ou. No, keď na západe zápor nevyslovíme mäkko s ňe-, iste sa neprehršíme, ba my budeme bližší pôvodnej reči.. No naprosto jednotné vyslovovanie sotva niekde docielime, veď aj literárnu slovenčinu nevyslovujú všade celkom rovnako* (Ďurovič, 1943, s. 196). V návrhu J. Chochola, ktorý rámcovo so Strelcom súhlasí, sa však pre bibličtinu vôbec predpokladá nemäkčiacia výslovnosť

skupín *de, te, ne, le* (1943, s. 211). Pri tejto diskusii je zaujímavé a pekné, ako sa z pôvodne rámcovo načrtnutých pravidiel vo výmene názorov spresňujú niektoré vyjadrenia, napr.: *pridržiavam sa svojho návrhu s dodatkom, že kde sa v slovenčine vyslovuje tvrdo, aby sa tak vyslovilo aj v bibličtine: napr. deň ale dej, tvrdo, lebo po slovensky je daj, desatero, jeden, teraz, tedy tvrdo, lebo aj v slovenčine je tvrdo, buďe'te, ňebuďe'te. Keď však na západe vyslovia zápor tvrdo, pretože to ich nárečie vyžaduje, kto môže mať proti tomu námietky?* (Strelec, 1943, s. 244). Poukázalo sa aj na niektoré špecifické prípady, napr. slová *křtiti, křest, třtina*, ktoré sa v bibličtinovej výslovnosti riešili nie len zámenou *ř* na *r*, ale vlastne nahradením slovenským základom – *krstiti, krst, trstina*. Ako hovorí J. Strelc, takýchto prípadov bude isto viac; z mojich predbežných pozorovaní ako zaujímavé vystupuje napr. riešenie výslovnosti slovesa *pohřbiti* – pri spojení „*a pohřben jest*“ možno stretnúť slovakizované podoby *pohrben* aj *pohroben* (v oboch prípadoch v porovnaní s českým znením so zmenou počtu slabík). Aj v slovách, ktoré sa v uvedených návrhoch uvádzajú ako výnimky so zachovaním *ř*, sa podľa respondentských informácií výslovnosť mohla špecificky slovakizačne upravovať – v takom prípade sa potom *řka, řkouc* vyslovovalo ako *ška, škouc*. Z ďalších javov, ktoré sú v súvislosti s bibličtinou zaujímavé, možno spomenúť (ne)zachovávanie dĺžok vokálov v pozíciách rytmického krátenia (v duchovných piesňach pri speve tu však hrá svoju úlohu vplyv melódie), realizáciu znelostnej asimilácie, jednotlivé lexikálne úpravy a i.

Uverejnené príspevky sú zaujímavé aj tým, že upozorňujú na rýmy vo veršoch/piesňach slovenských autorov píšucich v bibličtine ako na zdroj informácií o výslovnosti niektorých tvarov, napr. *ou* ako *ú* v rozličných pozíciách: *světa hřích a zlost mnohou / až do konce přemohu; jenž jej v světě pokouší / který spasí svou duši* a pod. Kým však napr. P. Boor zastávajúci českú výslovnosť bibličtiny nepovažuje daný fakt za smerodajný (*pre prozodický prelud neradno zahrávať si so správnou výslovnosťou*; 1943, s. 195), J. Ďurovič zastáva diametrálne odlišné stanovisko: *V mojich prácach, kde mi záležalo práve na tejto výslovnosti: kde v piesni sú rýmy: Bohu – s mnohú, je aj škoda písať: ou, prepisujem túto reč foneticky, čím nielen vychádzam z potrieb vedeckých, ale aj z obrany drahej nám reči* (1943, s. 197).

Rozhodnutie generálneho konventu o zriadení výslovnostnej komisie sa tak stalo impulzom na rozvinutie zaujímavej diskusie, iné výsledky však podľa všetkého neprinieslo (*vo veci sa ďalej nič viac neurobilo*; J. Petřík, 1956, s. 7). Diskusia sa rozvinula v čase, ktorý už zreteľne viedol k nahra-

deniu bibličtiny slovenčinou v plnom rozsahu – smerovanie k uplatneniu slovenčiny sa aj uvádzalo medzi argumentmi za zachovanie bibličtinovej výslovnosti v tomto postupnom procese: *A vari len nebudeme súčasne dve veci zavádzať do svojich služieb Božích: spisovnú slovenčinu a spisovnú češtinu. A dnes kráčať k poslovenčeniu služieb Božích* (Janko, 1943, s. 213).

Hlasy odprevádzajúce bibličtinu z jej pozície bohoslužobného jazyka slovenských evanjelikov neboli všetky veľmi „prívetivo rozlúčkové“ a vďačné. V *Slovenskej reči* napr. boli v tomto čase publikované dva články J. Petrikovicha (1939, 1941), ktorého možno považovať za predstaviteľa tých postojov, ktoré vo fungovaní bibličtiny v evanjelickom prostredí videli zásadnú chybu, zbytočnú dvojrečovosť protirečiacu protestantským zásadám o používaní domácej reči, z čoho mu potom prirodzene vyplýval názor, že *bibličtina ako cudzí prvok na Slovensku a v slovenskej evanjelickej cirkvi zvlášť nemôže sa uctievať tradičnými poctami, lebo v skutočnosti je to balvan, navalený na tepnu nášho národného života a na voľný rozvoj nášho evanjelictva* (1939, s. 134); odklon od bibličtiny je nevyhnutný, *cesta je už trasírovaná, mimo nej ísť už nemožno* (1941, s. 20). Na povzbudenie prechodu k slovenčine v prostredí k bibličtine pietne naklonenom (zmena bohoslužobného jazyka predsa nebola pre všetkých celkom jednoducho a ľahko prijateľná, s bibličtinou sa im spájali charakteristiky, ktoré spisovná slovenčina neniesla) umiestnil J. Petrik, vychádzajúc zo spomínaného spätne orientovaného pozitívneho vzťahu k bibličtine, no podporujúc frontálny nástup slovenčiny ako liturgického jazyka, do svojho článku okrem iného aj vetu: *Ak niekomu v slovenčine chýbuje určitá patina, pamätajme, že patina je v podstate plieseň* (1956, s. 7).

V uvedomení si prirodzenosti nástupu slovenčiny u jednotlivých predstaviteľov slovenskej evanjelickej cirkvi zohralo podľa všetkého úlohu práve aj uvedomovanie si istej nevyjasnenosti pozície bibličtiny, jej jazykových špecifik vnímaných ako „nedokonalosť“, zostrené napr. pri kontakte s českými lingvistami – možno tu spomenúť v literatúre opakovane uvádzané stretnutie jedného z iniciátorov poslovenčovania evanjelickej bohoslužby M. Bodického s českým lingvistom F. Pastrmkom okolo r. 1910 v Krajnom, sprevádzané pocitom „ako sa ja ukážem pred takýmto učencom s mojou, čojaviem akou rečou“ a ústiace v rozhodnutie kázať v jeho prítomnosti nie v bibličtine, ale po slovensky (J. Petrik, 1956, s. 8; podobne o tom vnuk M. Bodického L. Ďurovič, 1989, s. 50). J. Petrik v danej súvislosti spomína napr. aj na M. Weingarta: *Keď po prvom prevrate navštívil niekoľko našich chrámov profesor Weingart, pozastavil sa*

*nad našim čítaním biblických textov (1956, s. 9) a ďalej zovšeobecňujúco konštatuje: *Nám kňazom a s nami mnohým našim cirkevníkom, na bibličtine odchovaným, sa táto zvláštnosť hádam nezdá takou očividnou, ale čudovali a čudujú sa jej nestranní, objektívni pozorovatelia, dobrí znalci češtiny aj slovenčiny a filologovia, diviac sa, ako práve my, ktorí sme v minulosti dbali a aj dnes na inom poli dbáme na čistotu reči, môžeme v bohoslužbe ponechať takúto rečovú nedokonalosť* (J. Petřík, 1956).*

Ono je to tak, že existencia bibličtiny, jej forma, a napokon aj dlhodobá rezistentnosť v špecifickej funkcii majú vnútorný potenciál vyvolávať údiv – predsa ide o svojrázny jav, v náboženskom svete síce v analógiách nijako nie ojedinelý, ako sa napokon na to miestami aj poukazuje, v evanjelickej cirkvi predsa nie bežný. Pri jej lingvistickom opise treba na základe rozličných jazykových aj mimojazykových faktorov ešte (smerom do histórie) precizovať vzťahy k rozličným formám v rozličných prostrediach a časoch na Slovensku používanej (slovakizovanej) češtiny a spresniť poznanie jej skutočných existenčných foriem. Náš čas zhodný s procesom jej doznievania a zanikania predstavuje možnosť zachytiť ešte, čo sa dá, aj zo spomienok jej nositeľov, zo záznamov zvukových realizácií textov v bibličtine a z rozhovorov. Ukazuje sa pritom, že 20. storočie pre bibličtinu neznamenovalo len pomalý (no istý) ústup z jej komunikačných funkcií, no prinieslo aj špecifické výkyvy v jej vnímaní, podmienené novými spoločensko-historicko-jazykovými okolnosťami. Dnešná situácia, keď je už po sporoch a hľadaniach riešení, dáva priestor na objektívne videnie a posudzovanie všetkých súvislostí. Bibličtina odišla („dokonáno“) – no lingvisticky, kultúrohistoricky, esteticky, či z hľadiska individuálnych životných histórií významným faktom je, že pre nemálo Slovákov z evanjelických rodín bola a v (často už len na individuálny život viazanej) pamäti ostáva ich sviatočnou rečou, neprofánnym prostriedkom vyjadrenia sakrálneho, no popri tom aj rečou, s ktorou sa im spája rodinná tradícia s obrazmi detstva, starých rodičov, rodičov, domova.

Literatúra

- ADAMOVIČ, Š.: Boje okolo Zpěvníka v Novohrade. Cirkevné listy, 56, 1943, s. 56–59, 78–81.
- BÁGEL, M.: Boje okolo Zpěvníka v Zvolenskom senioráte v Ponikách. Cirkevné listy, 57, 1944, s. 204–206.
- BOOR, P.: K otázke správnej výslovnosti bibličtiny. Cirkevné listy, 56, 1943, č. 9, s. 194 – 195.

- DOLNIK, J.: Tradícia češtiny na Slovensku a jej následky. In: Slovensko-české vzťahy a súvislosti. Ed. J. Hvišč. Bratislava, T.R.I. Médium, 2001, s. 196–202.
- DORULA, J.: Slováci v dejinách jazykových vzťahov. Bratislava, Veda, 1977.
- DORULA, J.: Tri kapitoly zo života slovenčiny. Bratislava, Veda, 1993.
- DORULA, J.: Jazyková situácia na Slovensku v čase vzniku kamaldulského prekladu Bible. In: O prekladoch Bible do slovenčiny a do iných slovanských jazykov. Ed. J. Doruľa. Bratislava, Slavistický kabinet SAV, 1997, s. 10–18.
- DORULA, J.: Je štúrovská kodifikácia spisovnej slovenčiny odluka? In: Slovensko-české vzťahy a súvislosti. Ed. J. Hvišč. Bratislava, T.R.I. Médium, 2000, s. 189–195.
- ĎUROVIČ, J.: Živá kniha. (Význam Transoscia). 1636–1936. Lipt. sv. Mikuláš, Transoscus 1936. 86 s.
- ĎUROVIČ, J.: Duchovná poezia slovenská pred Tranovským. Lipt. sv. Mikuláš, Transoscus 1939. 380 s.
- ĎUROVIČ, J.: Naša bibličtina. Cirkevné listy, 56, 1943, č. 9, s. 196–197.
- ĎUROVIČ, J.: Príspevky k dejinám slovenskej hymnológie 16. a 17. storočia. Bratislava, Ústav hudobnej vedy SAV 1969. 106 s.
- ĎUROVIČ, E.: Vývin kodifikácie spisovnej slovenčiny pred Bernolákom. Slovenská literatúra, 37, 1990, s. 56–66.
- ĎUROVIČ, E.: Začiatky spisovnej slovenčiny v XVII. a XVIII. storočí. Slovenské pohľady, 109, 1993, s. 88–10.
- ĎUROVIČ, E.: Slovenská vývinová línia spisovnej češtiny. In: Pocta 650. výročí založení Univerzity Karlovy v Praze. I. Red. A. Stich. Praha, Univerzita Karlova 1998, s. 42–52.
- ĎUROVIČ, E.: Ku vzniku pojmu „reč československá“. Posledný text Dr. Ruda Britáňa. Slovenská literatúra, 47, 2000, s. 443.
- Encyklopaedia Beliana. Malá slovenská encyklopédia. Bratislava, Encyklopedický ústav SAV a Goldpress Publisher 1993.
- Encyklopaedia Beliana. Slovenská všeobecná encyklopédia v 12 zväzkoch. II. zv. Bratislava, Encyklopedický ústav SAV 2001.
- Encyklopédia jazykovedy. Ed. J. Mistrík. Bratislava, Obzor 1993.
- HRDLIČKA, E.: Ako vyslovovať bibličtinu. Cirkevné listy, 56, 1943, č. 7, s. 167–168.
- HRDLIČKA, E. J.: Ad bibličtina. Cirkevné listy, 56, 1943, č. 11, s. 239–240.
- CHOCOL, J.: Výslovnosť bibličtiny ako problém. . Cirkevné listy, 56, 1943, č. 10, s. 210–213.
- JANKO, J.: „Bibličtina“. Cirkevné listy, 56, 1943, č. 10, s.
- KRAJČOVIČ, R. – ŽIGO, P.: Príručka k dejinám spisovnej slovenčiny. Bratislava, Univerzita Komenského 1999.
- Malá slovenská encyklopédia. Bratislava, Veda 1987.
- MIHAL, A.: „Bibličtina“. Cirkevné listy, 56, 1943, č. 7, s. 169–170.

- NÁBĚLKOVÁ, M.: (D)ozvuky fungovania bibličtiny na Slovensku. In: Stylistyka. XI. Ed. S. Gajda. Opole (v tlači).
- PETRIK, J.: Slovenčina ako reč bohoslužobná. Cirkevné listy, 69, 1956, č. 1, s. 6–8.
- STRELEC, J.: K otázke spôsobu výslovnosti slovenčiny. Cirkevné listy, 56, 1943, č. 5, s. 96–98.
- STRELEC, J.: Ešte k otázke spôsobu výslovnosti slovenčiny. Záverečné slovo. Cirkevné listy, 56, 1943, č. 11, s. 240–245.
- Svetielko. Prvouka evanjelického a.v. kresťanského náboženstva pre prvý ročník škôl I. stupňa. Liptovský Sv. Mikuláš, Tranoscius 1951. 66 s.
- ŠÁNDOR, E.: Ako vyslovovať bibličtinu. Cirkevné listy, 56, 1943, č. 6, s. 119–120.
- Školský lexikón. Encyklopedický ústav SAV. Bratislava, SPN 1992.
- VARGA, E.: Formujúca úloha reči Kralickej biblie. Cirkevné listy, 89, 1976, s. 106–109.